

*Məmmədova Sevda Muxtar qızı,
iqtisad elmləri namizədi, dosent,
Bakı Biznes Universiteti,
Ünvan: H.Zərdabi 88^a küç., Bakı, Azərbaycan, AZ 1122,
Əliyev Əsgər İmaməli oğlu,
iqtisad elmləri namizədi, dosent,
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası,
Ünvan: Azadlıq, 181 pr., Bakı, Azərbaycan, AZ 1130,
E-mail: if@aesma.edu.az
© Məmmədova S.M., Əliyev Ə.İ., 2019*

UOT 338.45

AZƏRBAYCANIN NEFT-QAZ SƏNAYESİNİN İQTİSADI İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

X Ü L A S Ə

Məqalədə bazar münasibətləri şəraitində Azərbaycanın iqtisadi və siyasi həyatında yanacaq-enerji kompleksi sahəsinin çox mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi göstərilir. Bu sahənin inkişafı ilə əlaqədar olaraq ölkəmizdə son illərdə çox böyük iqtisadi nəticələr əldə olunmuşdur. Bu iqtisadi göstəricilərin belə yüksək səviyyəyə qaldırılması hər şeydən əvvəl ölkəmizdə xarici neft şirkətlərinin iştirakına əsaslanaraq neft hasilatının artırılması ilə bilavasitə bağlıdır.

Azərbaycanda neft-qazçıxarma sənaye sahəsinin bazar münasibətlərinin müasir tələbləri səviyyəsinə uyğun olaraq inkişafı ölkə əhalisinin sosial-iqtisadi rifahının yaxşılaşdırılmasına və ölkəmizdə müdafiə qüdrətinin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir və gələcəkdə də xidmət edəcəkdir.

Son illərin təcrübəsi göstərir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkəmizdə neft-qazçıxarma sənayesinin daha da inkişaf etdirilməsi nəticəsində Azərbaycanın dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyasının güclənməsi ilə yanaşı beynəlxalq imici də artmağa başlamışdır.

Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, bazar münasibətləri şəraitində Azərbaycanın iqtisadi və sosial həyatında yanacaq-enerji kompleksi sahələrinin müasir tələblər səviyyəsində inkişaf etdirilməsi öz aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir. Yanacaq-enerji kompleksinə daxil olan neft və qaz hasilatının artırılması, neftin nəqli və emalı prosesinin sürətləndirilməsi, elektrik və istilik enerjisi istehsalı və qaz təchizatının yüksəldilməsinə xüsusi əhəmiyyət verilməsi daim ölkənin diqqət mərkəzində duran məsələlərdən biri olmalıdır.

Bazar münasibətləri şəraitində Azərbaycanın yeni neft strategiyası, özünün müstəqil bir ölkə kimi öz təbii sərvətlərinə sahib çıxması, milli mənafeləri, iqtisadi və strateji maraqlarını müdafiə etmək əzmində olduğunu təsdiqləyərək ölkəmizin suverenliyinin mühüm təminatçısına çevrilmişdir. Məlum olduğu kimi Azərbaycanın yeni neft strategiyasının əsasını 1994-cü ildə Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev tərəfindən imzalanan “Əsrin müqaviləsi” təşkil etmişdir.

Azərbaycanda neft-qazçıxarma sənaye sahəsinin gələcək inkişafı ilə əlaqədar xarici ölkələrlə bağlanmış müqavilələr müstəqilliyimizin, suverenliyimizin, dövlətçiliyimizin və milli təhlükəsizliyimizin daha da möhkəmlənməsinə, ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına

inteqrasiyasının dərinləşməsinə, investisiya axınının genişlənməsinə, həmçinin də bütün bunlarla əlaqədar olaraq ölkəmizin beynəlxalq səviyyədə qüdrətinin daha da atmasına gətirib çıxaracaqdır.

Bütün bu qeyd olunanlar onu deməyə əsas verir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkəmizdə neft-qazçıxarma sənaye sahəsinin sürətli inkişafı təmin edilmişdi. Bununla əlaqədar olaraq yanacaq-energetika sənaye sahəsinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafında bugünkü gündə oynadığı əhəmiyyətli rolunu çox yüksək səviyyədə qiymətləndirən dövlətimiz qeyri-neft sektorunun da inkişafını genişləndirmək məsələsini qarşıya bir məqsəd kimi qoymuşdur. Bu baxımdan Azərbaycanın imkanlarının genişliyi hər şeydən perspektivdə ölkənin yüksək davamlı inkişafının əsasən regionların istehsal potensialından səmərəli istifadə istiqamətində davam etdirilməsinə əsaslı şərait yaradacaqdır.

Bütün bu deyilənlərə əsaslanaraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, neft-qazçıxarma sənaye sahəsinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafındakı rolunun yüksək qiymətləndirilməsi ilə yanaşı dövlət tərəfindən qeyri-neft sektorunun inkişafına da xüsusi diqqət yetirilməsi məqsəddüygündür. Bununla yanaşı onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın neft-qazçıxarma sənaye sahəsindəki geniş imkanları nəzərə alınmaqla ölkəmizdə dayanıqlı inkişaf dinamikasının təmin edilməsində regionların istehsal, maddi və resurs potensialından səmərəli istifadə edilməsi istiqamətində əlverişli şəraitin yaradılması və formalaşdırılmasına nail olmaq lazımdır.

Açar sözlər: neft hasilatı, neft-qazçıxarma sənaye sahəsi, investisiya qoyuluşu, ixrac boru kəməri, neft strategiyası.

GİRİŞ

Azərbaycan müstəqillik qazandırdan sonra ölkəmizin iqtisadi və siyasi həyatında yanaacaq enerji kompleksi çox mühüm əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Belə ki, əsrlər boyu bəşəriyyətin inkişafında mühüm rol oynamış enerji amillərinin bazar iqtisadiyyatı şəraitində daha da artan əhəmiyyəti dünya ölkələrinin enerji təhlükəsizliyinin təminatı problemini müasir dövrün əsas məsələlərindən birinə çevirmişdir. Belə bir məsələ enerji istehlakçısı olan ölkələrlə yanaşı, istehsalçı ölkələrin də real müstəqilliyinin və dayanıqlı inkişafının başlıca şərtlərindən biri kimi daim diqqət mərkəzində duran problemlərdən biridir. Bu baxımdan enerji təhlükəsizliyi probleminin mövcudluğu müasir şəraitdə enerji resursları ilə yanaşı siyasi, iqtisadi və ekoloji amillər də daxil olmaqla enerji təminatına çoxşaxəli yanaşma ilə bərabər bu sahədə səmərəli istifadə və idarəçiliyin təmin olunmasının yeni üsul və formalarını özündə əks etdirməlidir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində enerjiyə olan tələbatın daxili resurslar hesabına təmin olunması məqsədilə tərtib olunmuş qlobal enerji layihələri istiqamətində beynəlxalq miqyasda yüksək nüfuz qazanması ilə fərqlənən Azərbaycanın energetika bölməsi aktual strateji məsələlərlə xarakterizə olunur.

Ölkəmizdə neft-qazçıxarma sənaye sahəsinin müasir tələblər səviyyəsində inkişafı Azərbaycan əhalisinin sosial-iqtisadi rifahının yaxşılaşdırılmasına və ölkədə müdafiə qüdrətinin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir və gələcəkdə də xidmət edəcəkdir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, bazar münasibətləri şəraitində neft-qazçıxarma sənayesinin daha da inkişaf etdirilməsi nəticəsində Azərbaycanın dünya iqtisadi sistemində inteqrasiyasının güclənməsi və onun siyasi mövqeyinin möhkəmlənməsi ilə yanaşı beynəlxalq imici də yüksəlməyə başlamışdır.

Son illərin təcrübəsi göstərir ki, dərin mənəvi, mədəni, elmi-iqtisadi potensiala və əlverişli coğrafi-siyasi mövqeyə malik olan Azərbaycan təbii yerüstü və yeraltı sərvətləri ilə zəngin olan bir ölkədir. Bu maddi nemətlər içərisində neft əsas yerlərdən birini tutur. Təcrübə göstərir ki, Azərbaycan neft sənayesi özünün 150 illik tarixi ərzində əsaslı inkişaf yolu keçmişdir. Lakin Azərbaycan dövləti yalnız XX əsrin 90-cı illərində müstəqillik əldə etdikdən sonra bu maddi sərvətlərdən lazımi səviyyədə bəhrələnmək imkanı əldə etmişdir. Bu baxımdan bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkəmizin iqtisadi və sosial həyatında yanacaq-enerji kompleksinin müasir tələblər səviyyəsində inkişaf etdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Yanacaq-enerji kompleksinə daxil olan neft və qaz hasilatı, neftin nəqli və emalı, elektrik və istilik enerjisi istehsalı və qaz təchizatının yüksəldilməsi daim dövlətin diqqət mərkəzində duran məsələlərdən biri olmuşdur.

Ölkəmizdə neft və qaz ehtiyatlarının mövcud olması ilə əlaqədar son illərdə neft-qaz sənayesinin inkişafı istiqamətində irəli sürülən məsələlər neft-qaz müqavilələrinin bağlanmasıdan əldə edilən gəlirlərin düzgün istifadə yollarının müəyyənləşdirilməsi və bu amillərin lazımi səviyyədə tətbiqi Azərbaycanın xarici siyasəti ilə əlaqədar olan məsələlərin həllində ətraflı şəkildə öz əksini tapmışdır.

TƏDQIQATIN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

Azərbaycanın yeni neft strategiyası, onun müstəqil bir ölkə kimi öz təbii sərvətlərinə sahib çıxması, milli mənafehləri, iqtisadi və strateji maraqlarını müdafiə etmək əzmində olduğunu təsdiqləyərək ölkəmizin suverenliyinin mühüm təminatçısına çevrilmişdir. Yeni neft strategiyasının bazasını 1994-cü ildə Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev tərəfindən imzalanan “Əsrin müqaviləsi” təşkil etmişdir.

1994-cü ildə sentyabrın 20-də Azərbaycan hökuməti ilə xarici neft şirkətləri arasında imzalanan “Əsrin müqaviləsi” respublikamızın neft-qazçıxarma sənayesinin və ümumiyyətlə ölkə iqtisadiyyatının inkişafında yeni tarixi bir mərhələnin əsasını qoymuşdur. Xəzərin Azərbaycan sektorunda yerləşən “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” yataqlarının birgə işlədilməsi nəzərdə tutulan bu sazişin yalnız Azərbaycan üçün deyil, həm də Qərbin bir sıra aparıcı dövlətləri, həmçinin də Cənubi Qafqaz və Orta Asiya regionu üçün də strateji əhəmiyyəti olmuşdur.

Azərbaycanın “Əsrin müqaviləsi”ndən başlanan yolu haqqında ulu öndərimiz Heydər Əliyev demişdir: “1994-cü ildən Azərbaycan dövləti özünün yeni neft strategiyasını həyata keçirir və bu strategiyanın da əsas mənası, əsas prinsipləri Azərbaycanın zəngin təbii sərvətlərindən, o cümlədən neft və qaz sərvətlərindən Azərbaycan xalqının rifahı naminə daha da səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir”.

“Əsrin müqaviləsi”ndə dünyanın 8 ölkəsinin (Azərbaycan, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç, Yaponiya və Səudiyyə Ərəbistanı) 13 ən məşhur şirkəti (“Amoco”, BP, “Mak Dermott”, “Yunokal”, ARDNŞ, “LUKOyl”, “Statoyl”, “Ekson”, “Türkiyə Petrolları”, “Penzoyl”, “İtoçu”, “Remko”, “Delta”) iştirak etmişdir. Bu müqavilə sonradan 19 ölkəni təmsil edən 41 şirkət ilə daha 26 sazişin imzalanmasına səbəb olmuş və həmin dövrdən Azərbaycanın yeni neft strategiyası və doktrinası uğurla həyata keçirilməyə başlamışdır.

Ötən dövrdə ulu öndərimiz Heydər Əliyevin iştirakı ilə Bakıda, həmçinin dünyanın ən böyük ölkələrinin paytaxtları olan Vaşinqton, Moskva, London və Parisin möhtəşəm saraylarında xarici ölkələrin neft şirkətləri ilə 21 neft sazişi imzalanmışdır. İndiki dövrdə həmin

sazişlərin həyata keçirilməsində 14 ölkənin 30 neft şirkəti yüksək səviyyədə iştirak edir.

Bu sazişlərdə Azərbaycanın neft-qaz sənayesinə təxminən 60 milyard ABŞ dolları həcmində sərmayə qoyulması nəzərdə tutulmuşdur. Bu məbləğdən demək olar ki, artıq bir neçə milyard ölkəmizin neft-qazçıxarma sənayesinin inkişafına investisiya şəklində qoyulmuşdur.

Aparılan təxmini proqnozlar göstərir ki, hazırda Azərbaycanın bütün kateqoriyaları üzrə karbohidrogen ehtiyatları 4 milyard tondan çoxdur ki, bu da Azərbaycanı dünyanın ən iri neft regionları sırasına çıxarmışdır.

Azərbaycanda neft-qazçıxarma sənayesinin inkişafı istiqamətində bağlanmış “Əsrin müqaviləsi” qlobal layihə olmaqla ölkəmizin suveren dövlət kimi öz təbii sərvətlərinə sahib çıxması nəticəsində onun milli mənafələrini, iqtisadi və strateji maraqlarını müdafiə etmək əzmini bütün dünyaya göstərmişdir. Bu müqavilə müasir şəraitdə neft-qaz çıxarma sənayesində işlənən yataqlarda karbohidrogen ehtiyatlarının miqdarına və həm də bu sənaye sahəsinə qoyulan sərmayələrin həcminə görə dünyada həyata keçiriləcək ən iri sazişlərdən biridir. Ümumiyyətlə, “Azəri-Çıraq-Günəşli” layihəsi çərçivəsində qazanılan nailiyyətlər və xarici tərəfdaşlarla yaradılan qarşılıqlı faydalı istehsalat münasibətlərinin lazımi iqtisadi səmərə verməsi ilə əlaqədar olaraq 2017-ci ildə həmin layihənin 2050-ci ilə qədər uzadılması məqsədəuyğun hesab edilmişdir. Elə buna görə də ölkəmiz üçün daha əlverişli şərtlərlə yeni müqavilə imzalanmışdır.

Son illərdə Azərbaycanda dövlət müstəqilliyi möhkəmlənmiş, ictimai-siyasi sabitliyə nail olunmuş, cəmiyyətdə demokratiya və iqtisadi inkişafda bazar iqtisadiyyatı münasibətləri bərqərar olunmuş, dünya iqtisadiyyatı sistemində inteqrasiya üçün əlverişli şərait yaradılmış və bu işlərin yerinə yetirilməsinə başlanmışdır.

Azərbaycan yalnız neft və qaz ehtiyatlarına görə deyil, həmçinin Xəzər dəniz regionunda tutduğu mövqeyə görə ABŞ, Avropa və Asiya dövlətlərinin maraqlarının kəsişdiyi geosiyasi mərkəzə çevrilmişdir. Neft və qaz ehtiyatlarının işlənməsi, həmçinin onların dünya bazarına ixracı üçün nəhəng layihələrin həyata keçirilməsi sayəsində Xəzər regionu XXI əsrdə dünyanın əhəmiyyətli regionlarından birinə çevrilmişdir.

Materialların təhlili göstərir ki, 1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ilə Azərbaycanın neft-qaz sənayesi sahəsində görünməmiş dərəcədə inkişafa nail olunmuşdur. Belə ki, son illər ərzində neft-qaz sənayesinin inkişafına külli miqdarda vəsait qoyulmuşdur. Həmin illərdə yeni qazma qurğuları, platformalar tikilməyə başlanmış, yeni iş yerləri istifadəyə verilmiş, 10 ədəd yedək gəmisi təmir olunaraq işə salınmışdır. Bununla yanaşı boru düzən və kran gəmiləri təmir olunaraq modernləşdirilmişdir. Bütün bunların nəticəsində neft-qaz sənayesinin istehsalat və texnoloji strukturu yenilənmiş, yeni kadr potensialının formalaşması nəticəsində müvafiq sektorda tətbiq edilən müasir texnologiyaların istismarı asanlaşdırılmışdır. Bu isə öz növbəsində rekord miqdarda neft hasilatına gətirib çıxarmışdır.

Azərbaycanın statistik göstəricilərinin təhlili göstərir ki, son dövrlərdə ölkədə neft hasilatı əsaslı şəkildə yüksəlmişdir. Belə ki, 2010-cu ildə 50838,2 min ton, 2014-cü ildə 42075,7 min ton, 2015-ci ildə 41628,3 min ton, 2016-ci ildə 41050,4 min ton və 2017-ci ildə isə 38688,4 min ton neft hasil olunmuşdur.

Bununla yanaşı onu da qeyd etmək lazımdır ki, son dövrlərdə qaz hasilatı da əsaslı şəkildə artmışdır. Əgər 2010-cu ildə 16672,7 milyon kub metr qaz hasil olunmuşdursa, 2014-cü ildə 18826,5 milyon kub metr, 2015-ci ildə 19236,1 milyon kub metr, 2016-ci ildə 18717,6 milyon kub metr və 2017-ci ildə isə 18186,0 milyon kub metr qaz hasil olunmuşdur.

NƏTİCƏ VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Neft strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri Azərbaycan neftinin dünya bazarına nəql olunmasından ibarətdir. Bu sahədə Azərbaycanın mənafeələrinin uzunmüddətli şəkildə qorunması, genişmiqyaslı beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı, regionda neft hasilatının artması ilə əlaqədar neftin dünya bazarlarına nəqlinin təmin edilməsi məqsədilə strateji əhəmiyyətli Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri layihəsinin gerçəklənməsi üçün son dövrlərdə gərgin işlər həyata keçirilmiş və aparılan danışıqlar çox yüksək səviyyədə uğurla nəticələnmişdir.

2002-ci ilin sentyabrın 18-də Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin təməli qoyularkən ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: “Gördüyümüz işlər Azərbaycanın gələcəyi üçündür”. Deməli həmin vaxtdan keçən bir müddətdə ölkəmizdə əsaslı işlər görülmüşdür. Məlumatların təhlili göstərir ki, hal-hazırkı dövrə qədər Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərinin nəql etdiyi neft 4000-ə yaxın tankerlər vasitəsilə dünya bazarlarına göndərilmişdir. Bütün bunlar onu göstərir ki, enerji ixracının göndərilməsində Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri zəngin enerji ehtiyatlarının dünya bazarına çıxarılmasında mühüm rol oynayır.

Bu boru kəməri Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyənin ərazisindən keçərək 1768 km məsafəni qət edir. Kəmərin gündəlik ötürücülük gücü 1,2 milyon barelə bərabərdir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri neft daşınmalarının artımına və ekoloji risklərin azalmasına müsbət təsir göstərməklə Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə və Qərbi ölkələri arasında həm siyasi və həm də iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə imkan yaradır.

Hal-hazırkı dövrdə Azərbaycanın dünya siyasətindəki çəkisi neft diplomatiyasının düzgün aparılmasından xeyli dərəcədə asılıdır.

Göründüyü kimi, 1994-cü ildən başlayaraq Azərbaycanın neft-qaz sənayesi beynəlxalq sistemə qoşulmuş və ölkənin bu sənaye sahəsinə xarici investisiya axını başlamış, yeni neft yataqları istismara verilmiş və neft hasilatında əsaslı dönüş yaranmışdır. Xəzər dənizində tarixdə ilk dəfə olaraq beynəlxalq əməkdaşlıq prosesi başlanıb həyata keçirilməkdədir. Azərbaycanda istehsal olunan zəngin neft resursları indiki dövrdə dünya bazarlarına çıxarılır. Bütün bunlar onu göstərir ki, “Əsrin kontraktı” bağlandıqdan sonra Azərbaycanın ümumi iqtisadi və siyasi inkişafı yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Yeni neft strategiyasının 24 illik fəaliyyətinin nəticəsində ölkəmizə külli miqdarda gəlir gətirilmişdir. Bu illər ərzində Azərbaycanın öz imkanlarını ardıcıl şəkildə genişləndirməsi nəticəsində xeyli işlər görülmüşdür. Belə ki, ilk dəfə olaraq Xəzər dənizini Qara dənizlə və Aralıq dənizi ilə birləşdirən neft kəmərləri çəkilib istifadəyə verilmişdir.

Ölkədə istehsal olunan xam neftin ixrac boru kəməri vasitəsilə Qərbi bazarlarına ixrac olunması son dövrlərdə böyük iqtisadi dividendlərə gətirib çıxarmışdır. Neft gəlirlərinin iqtisadiyyatın digər vacib sahələrinə, o cümlədən qeyri-neft sektoruna, istehsal sahibkarlığının inkişafına yönəldilməsi, yeni müəssisələrin açılması yolu ilə işsizlik probleminin aradan qaldırılması məsələlərinin həllində çox diqqəti çəkən məsələlərdən olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 noyabr 2003-cü il tarixdə imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında” fərmanda neft gəlirlərindən düzgün istifadəni nəzərdə tutan uzunmüddətli strategiyanın hazırlanması mühüm vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir. Bu strategiyada neftdən qazanılan vəsaitlərin qeyri-neft sektorunda, regionların, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında, infrastrukturun genişləndirilməsində və yeniləşməsində, yoxsulluğun azaldılması üzrə tədbirlərin

həyata keçirilməsində, “insan kapitalı”nın formalaşmasında, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsində və digər mühüm istiqamətlərdə istifadə olunması nəzərdə tutulmuşdur.

1999-cu ildən Xəzər dənizini Qara dənizlə birləşdirən Bakı-Supsa neft kəmərinin tikilib istifadəyə verilməsi neftin ixrac marşrutu kimi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Bununla yanaşı Xəzər dənizini Aralıq dənizi ilə birləşdirən Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin 2003-cü ildən çəkilib istismara verilməsi Azərbaycan və eyni zamanda Xəzər sahilinin şərq hissəsində yerləşən ölkələr üçün bir ixrac boru kəməri kimi müstəsna əhəmiyyəti vardır. Tarixi hadisə kimi 2007-ci ildə Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin tikilib istifadəyə verilməsindən sonra Azərbaycan dünya miqyasında qaz ölkəsi kimi tanınmışdır. “Cənub” qaz dəhlizinin birinci hissəsinin 2007-ci ildə istifadəyə verilməsindən sonra ölkəmizdə böyük layihə üzərində lazımi işlər aparılır. 2012-ci ildə Azərbaycan ilə Türkiyə arasında danışıqlar nəticəsində Transanadolu kəmərinin tikintisi ilə əlaqədar razılıq əldə olunması da mühüm bir hadisədir. Bugünkü gündə “TANAP” layihəsinin dəqiqləşdirilməsindən sonra “Cənub” qaz dəhlizinin gələcək perspektivləri nəzərə çarpır. Burada bir məsələyə də xüsusi diqqət yetirmək lazımdır ki, 2013-cü ildə “TAP” layihəsi Trans-Adriatik kəmərinin əsas ixrac marşrutu kimi nəzərdə tutulması ölkəmizə əlavə dividendlərin gətirilməsinə səbəb olacaqdır.

Aparılan təhlil materialları göstərir ki, son 10 il müddətində Azərbaycan iqtisadiyyatı dünya miqyasında ən sürətlə inkişaf edən dövlətlərdən biri olmuşdur. “Cənub” qaz dəhlizi layihəsinin həyata keçirilməsi ölkəmiz üçün yeni imkanların açılmasını bir daha sübuta yetirir. 2005-ci illə müqayisədə 2018-ci ilin əvvəlində ölkəmizdə ümumi daxili məhsulun həcmi 5,6 dəfədən çox, ölkənin büdcə xərcləri isə 20 dəfə artmışdır. Hal-hazırkı dövrdə Azərbaycanın xarici dövlət borcu ümumi daxili məhsulun yalnız 8%-ni təşkil edir. Ölkədə işsizliyin səviyyəsi 5%, yoxsulluq səviyyəsi isə 5,2% təşkil edir.

Bütün bunlar onu göstərir ki, indiki şəraitdə Azərbaycan dünyanın ən sürətlə inkişaf edən ölkələrindən birinə çevrilmişdir. 2017-cü ildə dövlət büdcəsinin 2003-cü ildəki 1,2 milyard dollardan 25 milyard manata, respublikamızın valyuta ehtiyatlarının Dövlət Neft Fondunda toplanan vəsaitlərin 54 milyard dollara çatdırılması ölkədə qoyulmuş yeni neft strategiyasının nəticəsində olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev demişdir: “Son illərdə həyata keçirilən neft strategiyası bu yolun düzgün olduğunu bir daha sübut etdi. Amma bu heç də o demək deyil ki, biz gələcəyimizi də neftlə bağlamaq istəyirik. Neft faktoru bizim üçün vasitədir. Müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsi, iqtisadiyyatımızın gücləndirilməsi istiqamətində bir vasitədir. Yəni biz bu vasitədən istifadə edirik.

Neftin o vaxt qiyməti olur ki, neft hasil edilir, nəql edilir, satılır və bundan gəlir əldə olunur. Yerin, suyun altında istifadəsiz olan neftin heç bir qiyməti yoxdur. Bəziləri deyirlər ki, o bizim milli sərvətimizdir, ona dəyməyək, onu gələcək nəsillərə saxlayaq. Bu çox yanlış, populist fikirdir.

Yenə də deyirəm, neft bizim üçün vasitədir. Mən hesab edirəm ki, biz bu vasitədən çox səmərəli istifadə etdik. Azərbaycan artıq dünyada tanındı. Ölkəmizə milyardlarla dollardan artıq sərmayə gətirilib qoyuldu. Azərbaycan öz iqtisadiyyatının neftlə bağlı olan digər sektorlarının da xeyrini götürdü, orada inkişaf müşahidə olundu. Azərbaycanda infrastruktur, xidmət sektoru sahəsində böyük irəliləyiş var. Minlərlə gənc vətəndaşımız xarici ölkələrdə, yaxud da xarici ölkələrin Azərbaycanda fəaliyyət göstərən şirkətlərinin təşkil etdiyi kurslarda öz təhsilini təkmilləşdiribdir.”

Göründüyü kimi 2006-cı ildə istifadəyə verilmiş Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin fəaliyyəti nəticəsində ölkəmizə valyuta daxil olmaları xeyli yüksəlmişdir. İqtisadi artımın neft amili ilə bağlılığı əvvəlki illərdə çox yüksək səviyyədə olmuşdur. Neft gəlirlərindən səmərəli şəkildə istifadə olunması iqtisadiyyatın real sektoruna və eyni zamanda infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsində çox mühüm rol oynamışdır. Burada bir məsələyə də diqqət yetirmək lazımdır ki, son dövrlərdə ölkə iqtisadiyyatına külli miqdarda investisiya qoyulmuşdur.

Neftdən gələn gəlirlər hesabına regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi və qeyri-neft sektorunun ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisinin artırılması istiqamətində düşünülmüş strategiya həyata keçirən Azərbaycan hökuməti bu sahədə mühüm göstəricilərə nail olmuşdur. Heç də təsadüfi deyildir ki, sosial-iqtisadi inkişafda keyfiyyətə yeni mərhələ kimi dəyərləndirilən son 15 il həm də sahibkarlar ordusunun milli iqtisadiyyatın aparıcı təbəqəsi kimi önə çıxması ilə səciyyəvidir. 2004-cü ildən başlayaraq hal-hazırkı dövrdə də həyata keçirilən regional proqramlarında biznes mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı kompleks tədbirlərin əksini tapması da təsadüfi olmayıb, bölgələrin tərəqqisi prosesində özəl sektorun imkanlarını səfərbər etmək, sosial xarakterli məsələlərin həllində sahibkarların fəal iştirakına nail olmaq istəyindən irəli gəlmiş regional inkişaf proqramları respublikamızın bölgələrində yerli sahibkarlığın, yeni istehsal və emal müəssisələrinin açılmasına, işsizlik və yoxsulluq probleminin əsaslı dərəcədə həllinə ciddi təkan vermişdir.

Ümumiyyətlə, son illər ölkədə regionların sosial-iqtisadi inkişafına xidmət edən dövlət proqramlarında və digər rəsmi sənədlərdə sahibkarlığın inkişafı məsələsi daim diqqət mərkəzində duran bir problem kimi nəzərdə tutulur. 2004-2008, 2009-2013-cü və 2014-2018-ci illəri əhatə edən Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramlarının icra olunduğu 15 il ərzində regionlarda qeydiyyatla alınan sahibkarlıq subyektlərinin sayı 7,2 dəfə və vergi daxil olmaları 12,7 dəfədən çox artmışdır. Azərbaycanın şəhər və regionları üzrə vergi gəlirlərinin artımı 2017-ci ildən Sumqayıt, Şirvan və Mingəçevir şəhərləri ilə yanaşı, eləcə də Abşeron və İmişli rayonlarına öz xərclərini tamamilə yerli gəlirlər hesabına təmin etməyə imkan yaratmışdır.

Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, xarici neft şirkətləri ilə Azərbaycanın imzaladığı “Əsrin müqaviləsi”-nin ən müsbət cəhəti ondan ibarətdir ki, bu saziş XXI-əsrin əvvəllərindən başlayaraq Respublikamızın gələcək dinamik inkişaf yolunu müəyyən etmişdir.

Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, son illərdə ölkəmizin getdikcə artan maliyyə imkanları xarici ölkələrdə də çox mühüm layihələr və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə iri həcmdə sərmayələr yatırmağa əlverişli imkanlar yaratmışdır.

Son illərin təcrübəsi göstərir ki, Azərbaycan artıq ölkəmizə böyük həcmdə valyuta axını həyata keçirən müasir uğurlu global layihələrin müəllifinə çevrilmişdir. Bunu hər şeydən əvvəl Türkiyənin İzmir şəhərinin Əlağa rayonunda, “Petkim” neft-kimya kompleksinin ərazisində inşa olunan “Star” Neft Emalı Zavodunun təmsalında aydın şəkildə görmək olur.

Bu Neft Emalı Zavodu Azərbaycanın nəinki Türkiyədə, ümumiyyətlə xarici ölkələrdə olan ən böyük investisiya layihəsidir. Həmin investisiyanın Türkiyəyə yatırılması tamamilə təbii xarakter daşımaqla həmin ölkə ilə münasibətlərin daha da genişləndirilməsi ölkəmizin xarici siyasətinin mühüm tərkib hissələrindən biridir.

Göründüyü kimi, Xəzərin enerji resurslarının dünya bazarlarına nəql olunması Azərbaycan ilə Türkiyə arasında davamlı əməkdaşlığın genişləndirilməsi həmin ölkələrin siyasi-iqtisadi və strateji maraqlarının təmin olunmasına xidmət edir.

Bazar münasibətləri şəraitində Azərbaycanın neft strategiyasının lazımi səviyyədə həyata keçirilməsi Türkiyə ilə strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinin daha da genişlənməsində mü-

hüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biridir.

Respublika Prezidenti İlham Əliyev Nazirlər Kabinetinin 2018-ci ilin doqquz ayının sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasında “Star” Neft Emalı Zavodu ilə bağlı məsələyə toxunaraq demişdir: “Biz “Star” neftayırma Zavodundan hər il yüz milyonlarla dollar gəlir götürəcəyik. Biz bu zavoda çox böyük sərmayə - 6 milyard dollardan çox vəsait qoymuşuq. Yəni, həm ölkə daxilində, həm xaricdə qoyulan sərmayələr gələcəkdə bizə böyük xeyir gətirəcək və ölkəmizin dayanıqlı inkişafını təmin edəcəkdir.”

Təmali 25 oktyabr 2011-ci ildə qoyulan “Star” Neft Emalı Zavodunda sınaq məqsədilə 2018-ci ilin avqust ayından etibarən xam neft emalına başlanmışdır. Buraya ilk neft yükü kimi Azərbaycandan olmaqla 80 min ton “Azeri Laght” markalı neft gətirilmişdir.

Məlum olduğu kimi, SOKAR “Star” Neft Emalı Zavodunun daha məhsuldar işləməsi üçün Əlağa da bir neçə il əvvəl aldığı depolama müəssisəsinə 300 milyon dollarlıq əlavə sərmayə yatıraraq onun tutumunu artırmışdır. “Star” Neft Emalı Zavodunda hər il 10 milyon ton xam neft emal olunması nəzərdə tutulmuşdur. Bu zavodda hər ildə 1,6 milyon ton nafta, 1,6 milyon ton təyyarə yanacağı, 4,8 milyon ton az kükürlü dizel yanacağı, 700 min ton neft koksu, 420 min ton qarışıq ksilen və 160 min ton kükürd istehsal olunması planlaşdırılmışdır.

Bütün bunlar onu göstərir ki, “Star” Neft Emalı Zavodunun işə düşməsi ölkəmizə valyuta axınının təmin edilməsini həyata keçirən ən mühüm müəssisələrdən biri olacaqdır. Bu da öz növbəsində ölkə iqtisadiyyatının inkişafına müsbət təsir göstərəcəkdir.

Y E K U N

Neft-qazçıxarma sənayesinin gələcək inkişafı ilə əlaqədar bağlanmış müqavilələr müstəqilliyimizin, suverenliyimizin, dövlətçiliyimizin, milli təhlükəsizliyimizin daha da möhkəmlənməsinə, ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına inteqrasiyasının dərinləşməsinə, investisiya axınının sürətlənməsinə və bütün bunlarla əlaqədar olaraq Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə qüdrətinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına təsir etmişdir.

Bütün bu deyilənlərdən məlum olur ki, hal-hazırkı şəraitdə Azərbaycan neftinin satışından əldə edilən gəlirlər səmərəli şəkildə istifadə edilir. Neft strategiyasının əsas məqsədlərindən biri kimi onu qeyd etmək olar ki, əldə edilmiş vəsaitin Azərbaycan xalqının rifahı naminə düzgün və səmərəli istifadə olunmasının təşkil edilməsindən ibarətdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkəmizdə neft gəlirlərindən yalnız neft sənaye sahəsinin gələcək inkişafı üçün deyil, eyni zamanda bütün ölkə iqtisadiyyatının perspektiv inkişafı nöqtəyi-nəzərindən əlverişli şərait yaradılmalıdır. Bu baxımdan ölkə iqtisadiyyatının bütün kəmiyyət və keyfiyyət parametrlərində dövlətin yeritdiyi siyasətdə və həmçinin ölkə əhalisinin maddi rifah səviyyəsinin yüksəldilməsində neftdən gələn gəlirlərin təsiri müasir şəraitdə əsaslı şəkildə hiss olunmaqdadır.

Ümumiyyətlə, bazar münasibətləri şəraitində ölkəmizdə neft-qazçıxarma sənaye sahəsinin sürətli inkişafı və bunun da əsasında inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulan yanacaq-energetika sənaye sahəsinin Azərbaycanın bugünkü həyatında oynadığı misilsiz rolunu çox yüksək qiymətləndirən dövlətimiz neft-qazçıxarma sənayesi ilə yanaşı qeyri-neft sektorunun da inkişafını genişləndirmək məsələsini daim diqqət mərkəzində saxlayır. Bu baxımdan ölkəmizin imkanlarının genişliyi hər şeydən əvvəl gələcəkdə ölkənin yüksək davamlı inkişafının əsasən regionların istehsal potensialından səmərəli istifadə istiqamətində davam etdirilməsinə lazımi şərait və imkan yaradacaqdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. “Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası” Elmi-praktiki jurnal №2 (02) Bakı 2014.
Əsgər Əliyev, Sevda Məmmədova “Azərbaycan neft strategiyasının inkişaf perspektivləri” səh. 92-96.
2. “Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası” Elmi-praktiki jurnal №2 (10) Bakı 2018.
Əsgər Əliyev, Sevda Məmmədova “Azərbaycan neft strategiyasının inkişafının aktual problemləri” səh. 77-83.
3. “Statistika xəbərləri” Elmi-pratika jurnal №3 Bakı 2018. Əsgər Əliyev, Sevda Məmmədova “Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında “Cənub qaz dəhlizi”nin rolu və əhəmiyyəti”. səh. 10-14.
4. İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramlarının icrasına həsr olunmuş konfransın materialları. “Azərbaycan” qəzeti № 25, 6 fevral 2014-cü il.
5. Bakıda “Əsrin müqaviləsi”nin 20 illiyinə və “Cənub qaz dəhlizi”nin təməlinin qoyulmasına həsr olunmuş təntənəli mərasim. “Azərbaycan” qəzeti. № 206, 21 sentyabr 2014-cü il.
6. Bakıda “Cənub qaz dəhlizi” Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin görüşü. “Azərbaycan” qəzeti. 12 fevral 2015-ci il (mənbə 14 fevral 2015-ci il №35)
7. Bakıda “Cənub qaz dəhlizi” Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin ikinci toplantısı. Azərbaycan” qəzeti. 29 fevral 2016-cı il (mənbə “Xalq” qəzeti № 47, 1 mart 2016-cı il).
8. Bakıda “Cənub qaz dəhlizi” Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin dördüncü toplantısı. “Azərbaycan” qəzeti. 15,16,17,18 fevral 2018-ci il.
9. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. “Azərbaycanın statistik göstəriciləri”. Bakı - 2018. səh. 434, 435.
10. “2004-2008-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı” Dövlət Proqramı.
11. “2009-2013-cü illər üzrə Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı” Dövlət Proqramı.
12. “2014-2018-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı” Dövlət Proqramı.
13. N.Əliyev. “Ölkənin güclü iqtisadi potensialının əsasını neft amili təşkil edir”. “Azərbaycan” qəzeti № 205, 20 sentyabr 2014-cü il.
14. Q.Kərimov. “Əsrin müqaviləsi” ilə başlayan dinamik inkişaf yolu. “Azərbaycan” qəzeti № 205, 20 sentyabr 2014-cü il.
12. “Azərbaycan” qəzeti. № 35-37, 210, 221-223, 228, 235 fevral, sentyabr, oktyabr 2018-ci il.

*Мамедова Севда Мухтар кызы,
кандидат экономических наук, доцент,*

Бакинский Университет Бизнеса,

Адрес: ул. Г.Зардаби 88^а, Баку, Азербайджан, AZ 1122,

Алиев Аскер Имамали оглы,

кандидат экономических наук, доцент,

Азербайджанская Академия Труда и Социальных Отношений,

Адрес: пр. Азадлыг 181, Баку, Азербайджан, AZ 1130,

E-mail: if@aesma.edu.az

© Мамедова С.М., Алиев А.И., 2019

ПЕРСПЕКТИВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ НЕФТЕГАЗОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Р Е З Ю М Е

В статье указывается на существенное значение отрасли горюче-энергетического комплекса в экономической и политической жизни Азербайджана в условиях рыночных отношений. В связи с развитием данной отрасли в нашей стране достигнуты очень большие экономические результаты. Повышение этих экономических показателей до такого высокого уровня связано, прежде всего, с увеличением нефтедобычи в нашей стране, основываясь на участии иностранных нефтяных компаний.

Развитие в Азербайджане нефтегазодобывающей промышленной отрасли в соответствии с уровнем современных требований рыночных отношений служит улучшению социально-экономического благосостояния населения и укреплению оборонной мощи в нашей стране.

Опыт последних лет показывает, что в результате дальнейшего развития нефтегазодобывающей промышленности в нашей стране, наряду с усилением интеграции в мировую экономическую систему, начинает увеличиваться и международный имидж Азербайджана.

Все это дает основание говорить о том, что развитие на уровне современных требований отраслей горюче-энергетического комплекса привлекает внимание своей актуальностью в экономической и социальной жизни Азербайджана в условиях рыночных отношений. Увеличение входящей в горюче-энергетический комплекс добычи нефти

и газа, ускорение процесса транспортировки и переработки нефти, дача особого значения производству электрической и тепловой энергии, повышению газоснабжению, должен быть одним из вопросов, стоящих в центре внимания страны.

Как известно, основу новой нефтяной стратегии Азербайджана составил «Контракт века», подписанный Общенациональным Лидером Гейдаром Алиевым в 1994 году. Контракты, заключаемые с иностранными государствами, связанные будущим развитием отрасли нефтегазодобывающей промышленности, приведет к дальнейшему укреплению независимости, суверенитета, государственности и национальной безопасности, углублению интеграции экономики страны в мировое хозяйство, расширению инвестиционного потока, а также увеличению могущества нашей страны на международном уровне.

Все отмеченное дает основание говорить о том, что в условиях рыночных отношений ускоренное развитие отрасли нефтегазодобывающей промышленности в нашей стране было обеспечено. В связи с этим государство, очень высоко оценивая исключительную роль отрасли горюче-энергетической промышленности в развитии экономики страны в настоящее время, одновременно ставит цель расширения развития ненефтяного сектора. С этой точки зрения широта возможностей Азербайджана, прежде всего, в перспективе создаст основательные условия для устойчивого развития страны в направлении эффективного использования производственного потенциала регионов.

Основываясь на вышесказанном, можно сделать вывод о том, что наряду с высокой оценкой государством роли нефтегазодобывающей отрасли в развитии экономики страны, целесообразно, обращать особое внимание на развитие ненефтяного сектора. Наряду с этим необходимо отметить, что учитывая широкие возможности Азербайджана в нефтегазодобывающей отрасли, необходимо достигнуть создания и формирования благополучных условий в направлении производственного, материального и ресурсного потенциала регионов в обеспечении динамики устойчивого развития в нашей стране.

Ключевые слова: нефтедобыча, отрасль нефтегазодобывающей промышленности, вложение инвестиции, экспортный трубопровод, нефтяная стратегия.

Sevda Mukhtar Mammadova,
candidate of economic sciences, associate professor,
Baku Business University,
Address: 88^a H.Zardabi St., Baku, Azerbaijan, AZ 1122,
Asger Imamali Aliyev,
candidate of economic sciences, associate professor,
Azerbaijan Academy of Labour and Social Relations,
Address: 181 Azadlig Avenue, Baku, Azerbaijan, AZ 1130,
E-mail: if@aesma.edu.az
© S.M.Mammadova, A.I. Aliyev, 2019

PROSPECTS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF OIL AND GAS INDUSTRY IN AZERBAIJAN

A B S T R A C T

The thesis points out the essential importance of the fuel and energy complex sector in economic and political life of Azerbaijan in the condition of market relations. In connection with the development of this industry in our country great economic results have been achieved. Raising these economic indicators to such a high level is directly related, first of all, with the increase in oil production in our country based on the participation of foreign oil companies.

The development of oil and gas industry in Azerbaijan in accordance with the level of modern requirements of market relations serves to improve the socio-economic well being of the population and strengthen the defence power in our country and will continue to serve in the future.

The experience of recent years shows that the results of further development of oil and gas industry in our country in a market economy along with the increasing, integration of Azerbaijan into the world economic system the international image of Azerbaijan have also begun to increase. All this gives us the reason to say that the development of modern industry requirements of the combustible energy complex attracts attention to the relevance in economic and social life of Azerbaijan in the condition of market relations. Increasing oil and gas extraction into the fuel and energy complex, the acceleration of oil transportation and

refining, giving special importance of increasing gas supplies must be one of the issues that are in the center of attention of the country.

In the condition of market relations the new oil strategy of Azerbaijan, the ownership as an independent country by confirming Azerbaijan's desire to protect national interests, economic and strategic interests, with its natural resources that has become the major guarantor of the sovereignty of our country. As it's known the basis of the new oil strategy of Azerbaijan was "Contract of the Century" signed by great leader Heydar Aliyev in 1994.

The contract signed with foreign countries related to the future development of the oil and gas industry in Azerbaijan will further strengthen the independence and sovereignty of our statehood and national security deepening the integration of the economy of the country in the world economy, the expansion of the investment flow, as well as in connection with all these, it will lead to further increase the power of our country at the international level.

All mentioned gives grounds to say that in the conditions of the market economy rapid development of the oil and gas industry has been ensured in our country. In this regard, the state highly appreciating of the exceptional role of the combustible energy industry in the development of the economy in the country and the goal of expanding of the development in non-oil sector have been set in the paper. From this point of view, the breadth of opportunities in Azerbaijan, first of all in the future creates substantial conditions for the sustainable development of the country towards the effective use of the region productive potential.

Based on all of above mentioned it can be concluded that along with a high assessment by the state of the role of the oil and gas industry in the development of the country growth. It is advisable to pay special attention to the development of the non-oil sector. Along with this, it should be noted that taking into account the extensive opportunities of Azerbaijan in the field of the oil and gas industry, it is necessary to effectively utilize the production, the potential of the regions in the sustainable development dynamics in our country.

Keywords: oil extraction, oil and gas extraction industrial area, investment, export pipeline, oil strategy.